

STARÉ POVĚSTI ČESKÉ

klasická díla v textově spolehlivém vydání
Česká knižnice
www.kniznice.cz

O Čechovi

I

Za Tatrami, v rovinách při řece Visle rozkládala se od nepaměti charvatská země, část prvotní veliké vlasti slovanské.

V té charvatské zemi bytovala četná plemena, příbuzná jazykem, mravy, způsobem života.

I stalo se, že se strhly mezi nimi vády a krvavé boje o meze a dědiny. Vstal rod na rod, příbuzní bojovali proti příbuzným a hubili se navzájem.

V ten čas dva bratři mocného rodu, oba vojvodové, Čech a Lech, spolu se o to snesli, že opustí rodnou zemi bojem neblahou. Řekli si: „Vyhledejme sobě nových sídel, kdež by náš rod žil s pokojem a díla si hleděl.“

Bylíť uvyklí již po předcích půdu pilně vzdělávati, všeliký druh obilí pěstovati i chovati koně a stáda bravu i skotu.

Jak se usnesli, tak vykonali. Svolavše své plémě, vzdali oběť bohům, vynesli obrazy dědů, a rozžehnávše se s otcovskou půdou, obrátili se na západ slunce, v neznámé končiny. I bral se rod za rodem, každý početných rodin, všichni přátelé a příbuzní. Napřed šli zvědové a zbrojní muži, prostřed vojvoda Čech, sivé brady, ale statný a silný, jeho bratr Lech a kolem nich vladykové, starostové rodů, všichni na koních. Za nimi starci, ženy a děti na hrubých vozích, na koních, stáda dobytka, naposled pak opět zbrojní mužové. Tak

brali se nejprve končinami příbuzných plemen, až přešli hranice charvatské země, až přebředli Odru řeku a vstoupili do neznámých, hornatých končin.

I tam našli ještě osady, jichž obyvatelé hovořili jako oni, a dále také v krajinách při Labi řece.

Než jak přešli druhou tuto řeku, byl kraj pustější a osad shledali jen poskrovnu. Byly daleko od sebe, a obyvatelé jejich, cizího jazyka, kožemi odění, nečetní, ale smělí a srdnatí, stavěli se jim se zbraní v ruce do cesty. Čech a Lech a jejich lid je potřeli, a zhubivše jejich chudá obydlí v chatrčích i ve vykopaných jamách, postupovali dále, z lesa do lesa.

Zlá byla cesta hlubokými hvozdy, zlá jejich chůze luhy a bažinami, plnými rákosí, ostrice, rozlehlých mechových trsů a různých křovin. Zvečera zažehovali ohně a topili do úsvitu, aby zář, padajíc do tmy lesní, plašila úskočné, lité šelmy.

Tak došli až ke třetí velké řece, Vltavě, kteráž divočinou tekla; když i tu přebředli, počala si všechna čeleď stýskati, že není konce klopotné cesty a nikde stálého odpočinutí.

Tu vojvoda Čech ukázal na vysokou horu, jež se před nimi modrala nad širým, rovinatým krajem, a děl:

„Podejděme pod tuto horu, tam dětem, skotu odpočineme.“ Došli a položili se na úpatí hory, jež slove Říp. Vojvodové a starší rodu ohledali půdu vůkol a znamenali, že jest úrodná. Ráno pak, za první zoře vstal Čech a vydal se sám jediný vzhůru na temeno Řípu tichým lesem, plným ještě nočního šera.

Když vstoupil na horu, bylo ráno; a hle, širošířý kraj se před ním rozkládal do nedozírné dálky, až k modravým horám rovný a volný, les a chrastina, nivy a luka. Bujnou jeho zelení svítily se řeky jako rozlité stříbro.

I zaradoval se praotec Čech nad utěšeným krajem i zamyslíl se pak nad ním, jak bohové dají, jak tu bude jeho rodu i budoucím pokolením. — —

Když pak sestoupil, zvěstoval, co zhlédl. Nazejtří vydali se mnozí kolem hory, aby poznali všechno okolí. Co zhlédli, podobalo se jim,

vody velmi rybné, půda úrodná, všechen způsob té krajiny, a oznámili, že se hodí na sídla.

Když pak třetího dne počalo slunce nad lesy vycházeti, povolal Čech bratra a starší a rozkázal svolati všechnu čeleď. Povystoupiv s nimi na místo, odkud viděli do kraje, promluvil k nim takto:

„Již si nebudete stýskati, neboť jsme našli kraj, kde zůstaneme a sídla zarazíme. Vizte, to je ta země, kterou jste hledali. Často jsem vám o ní mluvil a sliboval, že vás do ní uvedu. To je ta země zaslíbená, zvěře a ptáků plná, medem oplývající. Na všem budete mítí hojnost, a bude nám dobrou obranou proti nepřátelům. Hle, země po vaší vůli! Jen jména nemá; rozvažte, jakým jménem by měla býti jmenována.“

„Tvým! Tvým nechť se jmenuje!“ zvolal jako z božského vnuknutí stařec dlouhé bílé brady, nejstarší všech starostů. Hned všichni, starostové i čeleď, volali jako jedním hlasem:

„Tvým! Tvým jménem!“

„Po tobě ať se jmenuje!“

Vojvoda Čech potěšen vůlí všeho lidu, poklekl na kolena a líbal zemi, novou vlast svého plemene. A zlíbav ji, vstal, a pozvednuv rukou svých do širého kraje, pohnut volal a žehnal:

„Vítež, země svatá, nám zaslíbená! Zachovej nás zdravé, zachovej nás bez ourazu a rozmnož nás od národu do národu až navěky!“

Radostně pak postavil na zemi dědky, jež v bělostné rouše nesli z prvotní vlasti, a zanítil veliký oheň. I obětovali na poděkování a pro požehnání zápalnou oběť a radovali se všichni.

II

Všem pak nastala těžká, lopotná práce. Když se o půdu rozdělili, počali ji vzdělávati. Kde byl les, ten porazili neb ohněm vypražili, mýta klučili, luhy a nivy zkopali, druhého pak léta rádlém zorali.

Hned si také obydlí budovali, stavení roubená, slamou krytá. Každý rod o sobě přebýval u svých pozemků.

Zahrady, role a luka byly dědinou, společným majetkem všech rodin jednoho rodu, lesy pak, pastvy, řeky a jezera občinou. Co ves, to rod.

Stavení s chlévy a stáji, s kolnami a humny za nimi v ohradě plotů spletených z proutí nebo sroubených z trámů, stavěli kolem okrouhlé návsi. Co rok přibývalo kolem osad polí a co rok půda vydávala hojnější žeň. Žito, pšenice, ječmen, oves i proso hustě se vlnily širými lány; nad ně jasněji se zelenaly pruhy hebkého lnu i vysokého konopí vedle záhonů plných strakatých makových květů.

Luka i lipové háje zvučely bzukotem včel, jež kromě lesních brtří chovali v slaměných úlech nebo ve špalkách ze starých kmenů. Co rok byla hojnější stáda bravu i skotu a na kobylicích polích v ohradách u dědin proháněla se bujná hříbata a popásaly se pěkně sveřepice.

Volený starosta spravoval všechny v rodu i jeho majetek. Ve jméno rodu modlitby začínal i končil, oběti přinášel, hosti vítal, rozvaděné v rodu soudil a čeledi práci rozděloval. Každý měl svůj úkol, každý své dílo. Ženy domácnosti si hleděly, předly, robily plátno i sukno, šily šaty a roucha, čechle, rubáše, sukně mužské i ženské, hace, pláště, krzna i kožichy.

Muži pásali stáda, hájili jich proti šelmám, pracovali na polích, v lese honili divokou zvěř a hubili ji štváním, ze zásady, šípy, oštěpem, osidly a jamami, do nichž lákali nejvíce vlky, nejhorší zhoubce stád.

Živo a čilo bylo v dědinách a venku. Z pastvin se rozléhal hlas píšťaly nebo dlouhé pastýřské trouby, v polích, na lukách i na sadě hlaholily písně mladé čeledi. Jen v čas polední nikdo venku nezapíval ve chvíli hlubokého ticha, kdy vycházely polednice a nesly se v bílém rouše jako světlý stín mezi lány k lidským obydlím na zkázu nestřežených dětí, kdy vycházely divé, škaradedé ženy velikých hlav s nerovným očima, posílající na lidi divoký pláč, kdy se zjevovaly spanilé lesní panny zlatých vlasů s věncem na hlavě, oděné bělostným rouchem.

Těch se báli, i jezinek uspávajících, oči vylupujících, i bludných duší v modravých plaménkách na bletech i bařinách, a ve strachu míjeli jezera nebo lesní tůň, kde ve stínu starých stromů a křovin číhal vodník méně svou podobu a kde lákaly do zkázy vodní blede panny v zelenavém rouše.

Nejvíce však se lekali Peruna, hromu vládce, jeho blesku, „božího posla“, a jiných mocných běsů, kteří oslabovali tělo lidské, jeho kosti, a rozum zatemňovali. Je prosili, k studánkám dary přinášeli, černé slepice neb holuby, oběti zabíjeli, zvláště Velesi, aby chránil jejich stáda od moru a žehnal jim.

Volněji bylo v ohradě dědin. Tu chránili stavení domácí bohové, dědové, duchové předků, jejichž obrazy stály na posvátném místě u ohniště. I škádlivý šetek, drobounký bůžek s pazourky na rukou i na nohou, přinášel štěstí domu, i skřítek, jenž opatroval statek, dobytek hlídal a krmil, zato však čeledi v noci spánek rušil. A dokud líhal pod pecí nebo pod prahem domácí had, starý hospodář, neodešlo štěstí a požehnání.

Když padalo za jeseň listí a husté mlhy ulehaly na krajinu, když země umrzla a sníh všecken kraj zasypal, shromažďovaly se rodiny v prostorných jizbách povalových stropů, zavřených okenic.

Kamenná velká pec je vyhřívala, oheň pak na ohništi osvětloval. Rudá jeho zář míhala se po stěnách, kde visely štíty tmavými kožemi potažené, tenata, luky, dřevěné toulce v jezevčině, nedlouhý meč, mohutný oštěp i těžký kamenný mlat, kde parohy jelenů i zubří rohy vrhaly po stěnách křivolaké stíny.

V míhavém tom světle ženy předly, muži spravovali hospodářské náčiní, zbraň chystali nebo po namáhavém lovu odpočívali. A bylo hovorů, různých řečí i starých zpěvů. Lovci vypravovali o zápasech s medvědy i zubry nebo o divých, zarostlých mužích, kteří sami neviděni zavádějí přes bludný kořen do lesních pustín a bařin, že se mnohý lovec tak zaveden více z hvozdu nevrátil.

A staroch bílých vlasů i bílé brady rozbíhal se myslí po dalekých končinách prvotní vlasti, vzpomínal na půtky a boje prvních časů, na statné hrdiny, na mocného vojvodu, jak vstal, když bylo o půlnoci před bitvou, a odjel od vojska, a počal výti jako vlk a vlk ozval se jemu vytím, a počali výti vlci mnozí.

I šla řeč dál o divných zjeveních a viděních za hustých nocí, na bletech, v širém poli i lesní pustině, o zmekách ohnivě se nesoucích tmavou nocí, o zlé jedubábě střehoucí živou a mrtvou vodu, o bílých

sudičkách zjevujících se u kolébky novorozených, o čarodějných vědmách, o zlých a dobrých znameních, a se svatou hrůzou naslouchali všichni tajemným věštbám rodu a plemene.

Když oheň uhasl, lehali na lože vystlaná kožemi, poručivše dědinu modlitbou dědům. Jich duchové starostně opatrovali statek potomků. Žílať a kvetla příchyllost krve, rodinná láska do kolikátého pokolení, pojíc živé s mrtvými, plynoucí čas s tím, jenž dávno již přešel.

Dědina v ohradě plotů, sněhem zavátá, ztichla v pusté noci; jen bedlivých psů štěkot v dálku se nesl, kdykoliv věřili vlka, jenž se plížil světě zelenýma očima, nebo když krátkým pískotem ozvala se od řeky vydra.

V ten čas sněhů a ledu, dlouhých soumraků a nocí vládla Mořena, až bůh slunce počal déle, vlídněji a tepleji hleděti na tvář země. I rozbíhala se vodou ledová pouta; veselili se po všech dědinách, po všem plemeni. Za zpěvu brali se k vodám, k volným teď potokům, řekám, házeli do nich obraz zimy a smrti a radostným hlaholem vítali Vesnu, líbeznou bohyni jara.

Když pak slunce na své dráze stanulo nejvýše, záříc na osení vlnící se po širých lánách a na luka bujně kvetoucí, oslavovali všude posvátný čas slunovratu. Noc před nejdelším dnem byla jim divoplodnou. Kvítí její rosou skropené nabývalo čarovné moci, věští i hojivě, i chránilo jako černobýl, máti všeho koření, před běsy a zlými duchy, přemocnými zvláště té tajemné noci, i před vědmami, jež se rojily na chlumech i v setmělých doupatech. V šero té noci svítily z návrší a kopců veliké ohně. Jejich zář plála do daleka, a do daleka od nich zaléhaly zpěvy ověnčených panen a jonáků kolem nich křepčících a velebících moc božího slunce, jeho sílu, jež život dává, a lásku, slunce života.

Po letním slunovratu nastávaly žně, pak přicházela chladná jeseň, pak zimy čas. Rok míjel po roku. Rodů přibývalo, množilo se Čechů plémě. Daleká pověst vábila za ním nové zástupy z prvotní vlasti, takže krajiny nejprv osazené všemu lidu již nestačily. I rozcházely se rody, plemena postupovala dále, v různé strany, na půlnoc i poledne, východ i západ, podél řek i hor, a zakládala nová sídla.

I hradce a hrady stavěli za sídlo starostům a lechům, na obranu hranic i na ochranu vůbec, zvláště aby kde měli ukrýti ženy, starce a děti i kam zahrnouti stáda, když by nepřítel vtrhl do země. Hradiště vybírali na ostrohách u řek, nebo v rovině mezi lesy, mezi vodami a močály, že cest k nim nebylo, leda přes úzké hatě.¹ Kolem hradišť nasypávali vysoké valy okrouhlé, často až trojnásobné, s mohutnými obrubami z tvrdých klad roubených i s vysokými sruby v nich a u bran. —

Také mladší bratr Čechův, vojvoda Lech, maje velikou čeleď, umínil si postoupiti dále na východ slunce. Vojvoda Čech a všichni neradi ho propouštěli, když vůli svou oznámil a odpuštění bral. Přátelsky se s ním žehnali a prosili ho, aby daleko od nich neodcházel, kdyby nebezpečností od nepřátel na ně trhlo, aby jim jako svému rodu na pomoc přispěti hleděl.

I promluvil k nim Lech:

„Ó moji milí bratří a synové i muži země české! Nezapomenu nikdy, že jsem z vašeho plemene. Proto nechci od vás odejít tak daleko, abyste nevěděli vy o mně a já o vás. Dám vám znamení, abyste věděli, v kterých končinách zarazíme. Třetího dne po našem odchodu vystupte na Říp, ještě nežli denice vyjde. Já té chvíle zapálím v lese veliký oheň, a kde uzříte blesk ohně a dýmu kouření, tam znejte mé osazení.“

Když pak řečeného dne před úsvitem vstoupili na temeno Řípu a kolkolem se rozhlíželi, spatřili mezi východem a polednem v mlhavé dáli rudou záplavu, pronikající hustým šerem, po nebi rozlitou. Jak se rozednilo, viděli v těch stranách černavé mraky pod zářícím nebem, to dým nemírného ohně, jež vojvoda s čeledí svou zapálil. V těch místech také Lech zůstal a hned počal hrad stavěti, jež velikými valy osypali a od toho kouření prý Kouřim nazvali.

1 Stezka zřízená z otepí klestí a kulatých dřev.

III

Minulo skoro třicet let od toho času, co vešel vojvoda Čech do české země. A když osmdesátý šestý rok nastal starci, naplnili se jeho dnové a umřel. Udělali nad ním tryznu² a všichni ho oplakávali jako svého otce a naříkali:

„Tys byl náš vojvoda i náš otec, tys nás uvedl v tyto končiny, tys byl pravý a věrný správce své čeledi i všeho plemene. Ach běda, přeběda, kdo nás bude spravovati a opatrovati!“

A nebylo žádného, kdo by jeho smrti neželed. Duše jeho odešla do ráje, tak věřili, do končin věčného jara, aby tam dále žila v té cti, v tom důstojenství, v němž nebožtík býval mezi svými na zemi. Protož oblékli jeho mrtvolu v nový oblek, v řasný plášť, v sukni přepásanou širokým pasem, lesknoucím se od řetízků a kovových ozdob, v hace pěkně zbarvené a v střevíce. Na hlavu bílých dlouhých vlasů a bílé dlouhé brady dali mu drahou čepici sobolovou.

Tak oděného posadili před večerem na vysokou hranici, na drva pokrytá svrchu vyšívánými rouchami, v háji tmícím se od starých košatých lip a dubů, poblíže trojcestí pro odpočinití duše. Pak přinesli medovinu, ovoce i vonné byliny a položili je k němu. Přinesli také pecen chleba, maso i luk a položili před ním, a přinesli jeho zbraň, oštěp, meč, mlat a černý štít a vše mu položili po boku. Když pak zabili kohouta a slípku a uvrhli je na hranici, přistoupil nejbližší příbuzný mrtvého vojvody, zapálil kus dřeva a drže je v pravé ruce blížil se pozpátku k hranici. Dokud jí nezapálil, měl levou ruku na zádech. Když pak drva chytla, přicházeli ostatní s planoucími loučemi a házeli je do hranice.

Jak zavál silný vítr, zapraskaly plameny a šlehalo vysoko, a kouř valil se vzhůru, až ohalil velebnou postavu mrtvého vojvody, jenž naposled seděl nad shromážděním svého lidu. A kolem plakali a bědovali a ženy zpívaly žalozpěvy.

Jak hranice shořela, sebrali kosti a popel, a vložili je do popelnice a postavili ji, též ozdoby a zbraň nebožtíkovy, do hrobu, a na hrob

2 Pohřební hody.

nasypali náhrobek, vysokou, okrouhlou mohylu.³ Když se pak od pohřbu z temného háje v čas soumraku navracovali, sbírali kamení i haluzky i listí na zemi a metali je nazpátek přes hlavu a nikdo z nich se přitom neohlédl.

Než potom to místo a mohylu za dlouhý čas navštěvovali, tu plakali a klaněli se, žehnajíce vojvodovi svému; a jméno jeho šlo od pokolení do pokolení.

klasická díla v textově spolehlivém vydání
Česká knižnice
www.kniznice.cz

3 Hrob praotce Čecha byl prý u Ctíněvsí nedaleko Řípu. V 18. století někteří milovníci starých památek hledali ten hrob v ctíněvském kostele. Než nenašli ani stopy. Jiní pak kopali na vrchu Želivu nedaleko Ctíněvsí (na východ), domnívajíce se dle jména (želeti), že tu byl praotec Čech pochován. Ale také toto kopání bylo marné.

Blaniční rytíři

Poslyšte poslední starou pověst a její proroctví, jež pověděl slepý mládenec králi Karlovi žehnané paměti.

Hle, Blaník hora¹ v hávu tmavého lesa, jenž splývá jí od temene po všech bocích, Vážně, až zachmuřeně shlíží na krajinu od světa odlehlou, na její chlupy a pláně málo úrodné. Široko daleko je patrné jeho témě a v okolí často k němu pátravě vzhlízejí. Věštíť chmurami zahalené zlé povětrí, promodrává-li se jasně, slibuje jistý a tvrdý čas.

Na temeni Blaníka zříš ve stínu buků, jedlí a smrků pradávne kamenné hradby, většinou sesuté. Mechem a křovím zarůstají; po dřevěném hradě, jehož chránily, není dnes ani památky.

1 V okolí města Vlašimě u městečka Louňovic vypínají se vedle sebe dva vrchy, oba Blaník řečené. Z menšího z nich, z Malého Blaníka, probělávají se rozvaliny kaple zrušené za císaře Josefa II.; vyšší Velký Blaník, nad 600 m vysoký, je báječná ta hora. Na Blaníku stával dřevěný hrad, majetek králův. Král Václav IV. postoupil hradu Blaníka svému bratranci Prokopovi, a když r. 1402 byl ve Vídni uvězněn, zjal Zikmund uherský král Prokopa jako přívržence Václavova, přitáhl s ním před Blaník, dal ho na taras přivázati a k němu stříleti, až mu Blaník vydali. — R. 1799 vydal V. M. Kramerius kratochvilnou knihu „Zdeněk ze Zásmuku se svými tovaryši aneb Rytíři v Blanickém vrchu zavření“. V této knize je původní, prostší pověst rozšířena vypravováním o Zdeňku Zásmuckém, kterých vypravování Kramerius dle nějakého cizího vzoru pořídil. Kniha o Zdeňku Zásmuckém se velmi líbila, a tím také v lidu sloučeny příhody Zásmuckého s pověstí o blanických rytířích. Této látky knihou Krameriovou zobecněle užil V. K. Klicpera ke své známé divadelní hře „Blaník“.

Ale pod hradbami, v hoře samé dřímají ozbrojení rytíři, „svatováclavské vojsko“, dřímají a čekají, až nastane den, kdy bude potřeba jejich pomoci, až budou do boje povoláni.²

Pod skalnatým vrcholem Blaníku ve východním svahu je skála v podobě lomeného oblouku. Tam je vchod do hory, tam také prýští pramen. Z něho napájají blaničtí rytíři své koně, když začas jednou za svitu měsíce vyjedou z hory na palouk mezi lesy pod horou. Za takové noci zaléhá do okolí temné dunění, ztlumený rachot bubnů i polnice hlas. K ránu zase rázem vše utichne, rytíři, koňstvo, vše zanikne ve skalní bráně a zmizí v tajemném lůně hory. Jen na palouce zůstává památka po nočním jízdeckém reji: přeletné stopy koňských kopyt. —

Než do skalních sklepení, kde dřímá svatováclavské vojsko, vkročil již také ne jeden člověk.

Tak jednou dívka jakási žala pod Blaníkem trávu. Pojednou stannul před ní rytíř a vybídl ji, aby s ním šla poklidit v hoře. Dívka se nebála a šla. Brána do hory byla otevřena. Uzřela klenuté skalní síně, mohutné sloupy a na nich rozvěšenou zbraň. Hluboké ticho jako v kostele bylo po všech prostorách v tajemném žlutavém přísvitu. U stěn u žlabů stáli radou osedlaní koně, za kamennými stoly v síni seděli rytíři, tváří na stůl sklonění. Spali, a koně stáli nehnuté; hlavou nepohodili, kopytem po půdě nehráblí ani ohonem nešvihli.

Dívka vešla, rozhlížela se, ale nikdo se ani nehnul. I začala zametati. Práce jí kvapem ubývalo a za chvílku všecko poklidila. Ani teď jí nikdo nezastavil, nikdo na ni nepromluvil, nikdo se nevbudil. Jak přišla, tak vyšla, a když se dostala domů, ptali se jí, kde tak dlouho byla.

Divila se a pověděla, že přichází jako jindy tou chvílí. Užasla, když jí řekli, že touže chvílí naposled před rokem z trávy přišla, že byla

2 Podobně se vypravuje o vrchu Oškobrhru, výše psaném, o lesnaté hoře Turovu u Hronova na Náchodsku, o Bílé hoře a jiných. Podobné pověsti jsou i jinde. Tak ve Francii a v Německu o Karlu Velikém, v Němcích o Fridrichovi Rudobradém. Poláci vypravují o vojsku, jež spí v Babí hoře, též o vojsku Boleslava Velikého, spícím v Tatrách. Také ve Slezsku a na Litvě je podobná pověst. Zdá se, že původ všech těchto pověstí je na Východě, v Asii, odkud se za křížových válek rozšířily na Západ.

celý rok pryč. I pověděla, kde se ocitla, a tu všichni srozuměli, proč jí rok uplynul chvilkou. Třetího dne však byla dívka nebožkou.

Tak jako ji, pozval si neznámý rytíř také kováře z Louňovic do hory, aby mu okoval koně. Kovář šel, a když dokoval, dali mu do pytle smetí, kteréž ze zlosti před horou vysypal. Doma se pak dověděl, že ho již oplakávali, poněvadž zmizel beze stopy a celý rok nebylo po něm ani potuchy.

I pověděl, co se s ním dělo, a když pak pytel protřásal, vypadly z pytle tři dukáty. Teď teprv viděl, že chybil. Ihned běžel zpátky ku blanické bráně, kde smetí vysypal. Ale nadarmo. Nebylo tam smetí ani dukátů. —

Tak také vypravují o pastýři, který hledal zbloudilou ovci a sám zabloudil do Blaníka, tak o mládenci, který si rovněž tak dlouho, rok, jako ten pastýř v hoře pobyl, aniž o tom měl zdání.

Ale tomu již dávno — — Blaník uzamčen, vážně, až zachmuřeně shlíží na osamělou, od světa odlehlou krajinu, a jako by trud teskné dumy na něm a všude kol spočíval. Svatováclavské vojsko spí. Ještě není čas, aby vstalo. To bude ve chvíli největšího nebezpečství, až se na naši vlast sesype tolik nepřátel, že by celé království roznesli na kopytech svých koní.

Tenkráté budou vidína znamení: uschnou vrcholy stromů v blanickém lese, na temeni hory se zazelená starý uschlý dub a pramen u skály se tak rozvodní, že se bystřící dolů povalí. Tu pak se strhne veliká, krvavá bitva v krajině mezi Blaníkem a Načeradcem. Rybník Pustý, u něhož se starý uschlý strom před bitvou zazelená, naplní se potoky prolité krve. I bude pláč a veliké zkormoucení pro ten zoufalý boj, ale Čechové se proti silnějšímu nepříteli hrdinsky brániti budou. V rozhodnou chvíli se Blaník otevře, rytíři v plné zbroji vyhrnou se z hory a svatý Václav jeda na bílém koni je povede na pomoc Čechům.

Nepřítel náhlým strachem obklíčen a jako zmámen bude ku Praze prchat a tam pak bude hrozný ten boj dobojován.³ A bude tak zuřivý, že krev proudem poteče od Strahova až po kamenný Karlův

3 Dle variantu bude ten boj dobojován na hoře Svidníku v okolí města Pelhřimova.

most. Tu svatý Václav na bílém koni s korouhví v ruce Čechy povede a cizozemce a všechny nepřátele Českého království ze země vyžene. A svatý Prokop, opat sázavský s berlou, bude mu pomahati.

Pak nastane svatý pokoj a země česká si odpočine. Mnoho Čechů sic za těch bojů zahyne, ale ti, kteří zůstanou, budou mužové celí. Poznejíce chyby svých předků i své, budou pevně státi a nepřítel jimi o zem neudeří.

Toto jsou pověsti dávných let a stará proroctví o zemi naší.

Šťastná buď, ó vlasti milá, silíš se pokolení tvé, ať přemáhá všechna protiventství, ať zachová svaté dědictví: mateřský jazyk i staré, dobré právo své.

Mohutniž pokolení tvé prací a nadšením, aby pevně bylo jako skály a vždy plno síly.

Česká knižnice

klasická díla v textově spolehlivém vydání

www.kniznice.cz

KOMENTÁŘ

I/ PODNĚTY A PODNĚCOVATELÉ

Na knížce povídek z českých dějin, adresovaných mládeži — tak vypadal původní záměr *Starých pověstí českých* — začal Alois Jirásek (1851–1930) pracovat roku 1893. Bydlel tehdy s početnou rodinou už pátým rokem v Praze a vyučoval na gymnáziu v Žitné ulici. Měl za sebou trilogii z předhusitských Čech *Mezi proudy* (1891) a pro časopis *Lumír* právě psal „list z české epopeje“ *Proti všem* (knižně 1894). K iniciativě podněcující vznik *Starých pověstí českých* se později hlásil F. S. Procházka, tehdy redaktor *Malého čtenáře*, ale mohla vyjít také od J. V. Sládka, jak se zdá z korespondence, a ještě předtím od Františka Bartoše, znalce moravského národopisu a dialektologie. Alois Jirásek se pobídky chopil. Nesporně k tomu přispěla okolnost, že se cítil rozladěný až zneuznaný tím, jak chladně byla přijata jeho trilogie *Mezi proudy*, a obával se, že právě promyšlený a psaný románový epos o vrcholných fázích husitského hnutí dopadne podobně, ne-li hůř. Nabídka vstoupit do méně prestižního komunikačního okruhu pro mládež slibovala v tomto napětí jistou úlevu pro autora, nemluvě o naději, že si tak vzdálí recenzenty a okamžitě i perspektivně rozšíří svou čtenářskou obec (z jeho předchozích prací byla mládeži určena próza *Z Čech až na konec světa*, 1890).

Subjektivně naléhavější však mohla být u Jiráskova potřeba krátkou formou se umělecky osvěžit. Vstupoval kdysi do literatury ve velkém čase české povídky, drobnokresby a novely májovců. V časovém sousedství *Povídek malostranských* vyšly *Povídky z hor*. Přimo od Jana Nerudy se mu dostalo

pochvaly za povídkovou miniaturu *Mudrcové* a výzvy přispívat podobnými krátkými útvary do *Národních listů*. Nerudův příklad předvedl české próze výhody a specifické umělecké účinky cyklů komponovaných z relativně samostatných, ale stylově a tematicky blízkých drobných próz. Osvědčovanou schopnost tvořit povídkové miniatury a cykly ovšem pak dlouho zastíňovaly Jiráskovy romány a jejich stoupající čtenářská obliba. Vždyť román, vůdčí a prestižní útvar písemnictví 19. století, v české tvorbě zdomácnil teprve tenkrát s Jiráskovým přispěním. Popularitu plodného romanopisce Jiráška zproblematizovaly až moderny v letech devadesátých. Nicméně stostránkové idýly typu *Filozofské historie, Maryly, Zahořanského honu* nepřestávaly připomínat, že tvůrce obdivovaných románových kompozic (*Na dvoře vévodském, V cizích službách, Psohlavci, Skály* aj.) umí psát také krátce. Povídky pro mládež s náměty z českých dějin slibovaly autorovi s touto zkušeností podobnou šanci — a on ji naplnil. Když se v dopisu příteli Antonínu Rezkovi zmiňoval v únoru 1893 o slibu, který dal Sládkovi stran povídek pro mládež, ještě si Alois Jirásek proponované dílko označoval jako „povídky [...] o dobách, o kterých rád bych mládeži vypravoval, [...] o době Jiříkově, o husitských válkách, době probuzení a z času Karla IV.“. Rýsoval se tu zjevně záměr pojednat celé české dějiny, Jiráskem už předtím evokované v prvním cyklu románových a novelistických próz.

Již ve chvílích před započítím vlastního psaní zaujímala ovšem zvláštní místo v autorových představách „doba mytická“. Ta byla zvláště přitažlivá pro tvůrce i žádoucí vydavatelsky už proto, že vstupovala do soutěže s *Rukopisy královédvorským a zelenohorským*, po desetiletí působícím obrazem mytické minulosti Čech, nedávno předtím usvědčeným z nepravosti a vylučovaným z živého kulturního oběhu; měla je tu zastoupit i zastínit. — Dobu mytickou „...mám už jaksí, ač ne zcela, zaslíbenou,“ pochlubil se Jirásek v onom dopise Antonínu Rezkovi, a spěchal přítele ujistit: „A tyto povídky bych nerad odbyl jen tak mimo, aby nebyly jen tak jako odpadky. Mám to za příliš důležité.“ Byl přesvědčen, že bude-li se věnovat povídkám z doby mytické s mimořádnou invencí, prosadí se jeho práce vlastní silou a nebude potřebovat žádnou mimořádnou reklamu. (Stran těchto povídek z doby mytické s ním už předtím začal jednat nakladatel Vilímek a sliboval jemu i sobě velký úspěch takového díla, pokud bude mít náležitou propagaci.)

Koncem roku 1893 se první ukázky Jiráskových pověstí objevily v časopisu *Malý čtenář* a Vilímek vydával jeden jejich sešit za druhým. Alois Jirásek pravděpodobně dokončil *Staré pověsti české* v rukopisu 1. července 1894

a hned začal dopisovat *Proti všem* pro knižní vydání (teprve potom, hlásil ženě pobývajících již s dětmi na prázdninách v Hronově, až tuto práci dokončí a vykoná studijní cestu na Blata, přijede za rodinou do svého milého rodiště).

II/ VE SPORU O HISTORICKOU POVĚST

Prvotně projektované povídky, charakterizované jen látkou a adresátem, se vyhranily v historické pověsti a Jirásek se stal u nás jejich objevitelem. Historická pověst žila totiž v české slovesné kultuře zatím na jejích okrajích, jako východisko a součást jiných žánrů: tradovaly ji nejstarší i novější kroniky, pracovaly s ní knížky lidového čtení i prestižní eposy mnohých německých básníků z Čech, českých obrozenských epiků (Hněvkovského *Děvín* měl dokonce dvě verze, vážnou a směšnohrdinskou), navazovaly na ni eposy lumírovců, ale neměla vlastní autonomii. Všecko letité snažení nahradit neuchovaný a nedoložený středověký český národní epos a hrdinské písně výtvoří novými, nepřiznaně i přiznaně imitativními, se od počátku 19. století vracelo až na vzácné výjimky k žánru veršovaného eposu nebo k básním jakoby z původního většinou poztráceného cyklu uchráněným (RKZ).

Za všeobecného bilancování celého předchozího století, jehož se v devadesátých letech účastnili všichni tvořiví umělci, nejen radikální mládež, provedl Jirásek v námětovém okruhu českého dávnověku za celou generaci novoromantiků obrat od velkých forem ve verších k drobnému žánru pověsti podávané řečí nevázanou. Již dlouho předtím využíval textů ze starší české a cizí literatury jako význačného stylového pramene pro své historické prózy. Byl si dobře vědom toho, že všechna dlouhověká přítomnost motivů, látek a žánrů v umělecké kultuře je podmíněna kontakty přesahujícími hranice druhů umění i národních jazyků a s tím spojenými všestrannými transformacemi. Sám se k jedné takové radikální modernizující proměně ve *Starých pověstech českých* odhodlal.

Vedl si tedy jako tvůrčí umělec, zásadně jinak než jeho o málo starší současník August Sedláček ve *Sbírce pověstí historických lidu českého v Čechách, na Moravě i ve Slezsku* (J. Otto 1894), pocíťované obdivovateli zánovních *Starých pověstí českých* typu F. Bartoše až jako nezdařený útok na Jirásků. Sedláček se totiž v úvodu ke své knížce představil jako sběratel, kterému záleží na tom, aby vymýtil, co jednotliví spisovatelé přidali, a dobral se u pověsti „jádra, jak vyšlo z lidu“. Měl prý po vzoru K. J. Erbena snahu se ve svém podání vžít „v myšlení lidu a doby“ z časů, z nichž příslušné pověsti pocházely. Důraz na folklorní

východiska a povahu historických pověstí se promítl také do Sedláčkova výměru žánru, který počítá s ústním podáním v „lidu“ v celém věkovitém bytí historické pověsti a odtud vyvozuje i normativní závěr pro způsob jejího podání vůbec: „Pověst jsouc konkrétní, obyčejně jest také stručná, obmezující se na pouhé vypravování a pomíjejíc všechno vyličování, v čemž se srovnává s báchorou, třeba byla tato dost a dost dlouhá. Takzvané pověsti, kdež jest mnoho lyrického a dramatického s dlouhými rozmluvami, nejsou pověsti, nýbrž vypravování umělá a často na újmu poezie lidové.“ (O souvislosti Jiráskových *Starých pověstí českých* se sbírkou Sedláčkovou, chápanou jako jejich pozadí, ne-li jistá norma, i o diferencích mezi těmi dvěma zakladatelskými počiny podrobně pojednává Emil Pražák ve studii Jiráskovy Staré pověsti ve sborníku *Literární archiv*, sv. 17–18, 1982–1983, Praha 1988, s. 5–20.)

Na rozdíl od Sedláčka, který se přiznával ke snaze zbavit pověsti nánosu předchozích literárních zpracování (a dobrat se tak jejich předpokládaného lidového základu), Alois Jirásek opírá svoje modernizující autorské podání o slovo a příběh svých předchůdců, o „vypravování umělá“, Sedláčkem odmítaná. Navazuje na ně nejednou až doslovně a sám ve „vypravování umělém“ po svém pokračuje. Má také jiná hlediska výběru pověstí: eliminuje motivy legend i pověsti erbovní, mezi české pověsti zahrnuje i slovenského Janošíka (a jím oddíly pověstí uzavírá), v samostatný oddíl vyděluje pověsti o Praze a knihu zakončuje — s odvoláním se na Erbenovu Věštyni z *Kýtice* — proctvími, žánrem odlišeným od pověstí už osobou mluvčího, nadaného proctvým duchem, užitím budoucího času v monologickém tlumočení vidin víc děsivých než útěšných. Už hned vstupní proctví Sibylina se dovolávají nadnárodní zkušenosti a v poznámkách pod čarou k nim Jirásek informuje o podání těchto proctví z různých časů a kultur. Pojem „dávno“ tak získává rozměr nejen hlubinně nadčasový, ale i univerzální.

Příklon k umělecky tvořivému převypravování vedl Jiráska k tomu, že i při pověstech z „dob mytických“ navazoval na *Kroniku českou* Václava Hájka z Libočan (1541, obrozenská reedice z let 1819–1823), ačkoli mu byly známy texty autentičtější, bližší antickým pramenům a vzorům, jako byla latinská kronika Kosmova, česká veršovaná kronika Dalimilova a podobná podání mladší. (Přehledně mezitextové návaznosti Jiráskova a Hájkova díla ukazuje Karel Komárek ve studii Hájek u Jiráska. Intertextuální pohled ve sborníku *Na okraj Kroniky české*, ed. Jan Linka, Praha 2015, s. 175–185.) Hájek byl skvělý epik svého času, měl dar vypravovat podrobněji než jeho předchůdci a se zřetelem k naivnějšímu čtenáři, kde třeba Kosmas počítal s posluchačem

odchovaným latinou a antickou. Hájkovo přeuvypravování Kosmy se Jiráskovi mohlo zamlouvat už tím, že na minimum oslabilo výslovně aluze učeného kronikáře na antiku (skrytým aluzím se nevyhýbal ani sám), na antickou mytologii, řečnictví, „moudrost“ a nespoutanost.

Například v příběhu o Přemyslovi Kosmas až ostentativně dává najevo, že moudrá kněžna posílá posly cestou, kterou předtím tajně jezdila sama, v osmé kapitole pak tu dávnou známost utvrdí větou, že dva sobě dávnou oddaní po setkání „občerstvili se darem Cereřiným a Bakchovým a ostatek noci věnovali Venuši a Hymenaeovi“. U Hájka však dohad o vyjíždkách Libušiných zmizel, zmizela i rozkoš plná noc a šťastné uvedení Přemysla po bok Libuše ukončilo cosi jako lidová veselice. Alois Jirásek pak v pověsti O Přemyslovi tento motiv uvítání, hostiny a společných radovánek v podhradí i na hradě rozvedl do dvou odstavců sledujících také plynutí času v prostoru Vyšehradu od večera k ránu. Do vztahů postav uvedl nové motivy (Libuše předtím „vídala ženicha na Budči“, radosti se účastní „celý národ“) a své vypravování nadal působivým opakováním slov a celých větných konstrukcí. Tak jeho evokace nabývá jistého rytmu a náladovosti, stává se „líčením“ (jež Sedláček pro historickou pověst pokládal za nenáležitě):

„I zaradovali se všichni, jak ho zhlédli, sličného, statného muže. Nejvíce mladá kněžna, jež vídala ženicha na Budči. Nyní si podali pravice a blaženi vešli do hradu; s nimi všechen národ u velikém veselí, a za jáсотu všech posazen Přemysl na kamenný stolec knížecí. I slavili nového knížete i sňatek jeho s Libuší. Slavili jej v podhradí i nahoře na hradě. Tam dvořané a hosté zasedli ke stolům na veliké síni na prostorném dvoře a hodovali.

Jedli hojná jídla a pili hojně medoviny, pili a pěli nebo naslouchali pěvcům, jak hráli na struny a zpívali staré zpěvy o hrdinách a bojích zašlých dob. Slavili volbu, slavili sňatek za dne, slavili jej dlouho do noci za svitu ohňů a smolnic. A když ohně pohasly a nad lesy se již zardívalo ranní zoře, ještě zvučel Vyšehrad, ještě zvučelo podhradí hlučným veselím a ranní vítr nesl jeho ohlas za řeku ke tmavým lesům stopeným v bělavé mlze.“

Neurčitě lyrické ukončení zásadně posunulo u Jiráskova hodnocení Přemyslovy vlády. Nejstarší kronikář spojil vládu muže s koncem volnosti: Přemysl podle Kosmy „upoutal zákony tento bezuzdný kmen, nezškrocený lid mocí zkrotil a uvedl v poddanství, jež jej i dnes tíží...“ (*Kosmova kronika česká*, Praha 1972, přel. Karel Hrdina a Marie Bláhová, s. 23) Hájkův Přemysl je již dobrý vládce jako z pohádky; panovník, který své poddané dobře vede a vychovává: „Ten pak ctný muž, kterýž od Libuše za manžela a od lidu za kníže

vyvolen byl, lid všecken práva od něho vydaná zachovávatí učil a ten jako divoký lid svému panství podmanil; neb mnohá práva, od něho a od Libuše zřízená a lidu českému vydaná, zůstávají v této zemi, některá až do této chvíle,“ prohlašuje Hájek a celou kapitolku uzavírá ujištěním, že „Přemysl a Libuše, spolu v dobré lásce obývajíce, nic jiného nehledali než pokoje a vzdělání lidu svého“. (Hájkova *Kronika česká* ve výboru Jaroslava Kolára, Praha 1981, s. 83)

Alois Jirásek se v hodnocení Přemyslovy vlády drží spíše Hájka než Kosmy, ale příslušnou pasáž včlenil až do pověsti Libušina proctví a oslabil ji obsahově i kontextem Libuše, jíž odstavec začíná i končí: „Teď tam [poblíž Libušiných lázní, kde jí dříve její dívky rozčesávaly vlasy „a líbezně písně jí zpívaly“ — J. J.] s manželem zamýšlela řád a právo. Tenkrátě Přemysl ustanovil mnohé zákony, jimiž bujný lid v kázeň uvedl a jimiž se pak spravovali jeho potomci za mnohé věky. Tenkrátě také Libuše promluvila vnuknutím věštlího ducha.“

Od Hájka se v témže okruhu *Staré pověsti české* zásadně odchyľují také volbou dějiště. Zatímco u Kosmy, Dalimila i u Hájka založil Vyšehrad teprve po Libušině smrti Přemysl, Jirásek ve stopách RKZ a tradice utvářející se až v 19. století zásluhou jeho vrstevníků z řad lumírovců a z generace Národního divadla — manifestoval ji Julius Zeyer svým kruhem epických básní *Vyšehrad* (1880) — celý okruh pověstí o Libuši situuje na tuto výšinu nad Vltavou s výhledy k Praze a do volné zvlněné krajiny.

Jiráskův vklad do konstitúování historické pověsti jako žánru byl vkladem tvůrčího umělce, moderního vypravěče, který se rozhodl na velkých křižovatkách českého umění uprostřed devadesátých let nabídnout co největší čtenářské obci moderní variantu českého mýtu. Dětský čtenář tu nebyl faktorem limitujícím, ale jen výchozím či možným. Hned nad prvními sešity ujišťoval F. Bartoš autora, že se *Staré pověsti české* mohou stát četbou lidu a národa, jen co je nakladatel vydá bez ilustrací a levně. Ani Sedláčkova *Sbírka pověstí historických v Čechách, na Moravě i ve Slezsku*, dovolávající se ústního podání v lidu, vůči Jiráskovi polemická, nezůstala bez odezvy a bez početných pokračovatelů v rovinách populární četby.

III/ DOTYKY A VARIACE

Původní rozvržení titulního listu ve Vilímkových vydáních představovalo autora jako toho, kdo předává, co zdědil: byl tam výrazně uveden název *Staré pověsti české* a teprve pod ním stálo menším písmem „Vypravuje Alois Jirásek“. — Každá původnost v umění je jen relativní a při látkách tradovaných,

putujících věky a kulturami, je to očividnější než jinde. Míra modernizujících transformací je ovšem v Jiráskově případě značná a při pověstech slohotvorná, neboť přejímané nově strukturuje a dávnému vtiskuje nečekané významy i půvaby. Tento spisovatel přece uměl zužitkovat dobové literární památky i tam, kde závislost na pretextech nebyla tak nutná jako při pověstech (ve *Filozofské historii* kupříkladu formoval celé partie podle obrozenské sentimentální povídky, v jistých pasážích zde navazoval na Máchu atd.). Prameny pro *Staré pověsti české* byly četné a různorodé, autorova práce s nimi už proto musela být zvláště vynalézává, když je novým uchopením sestavovala v originální celek.

Už jsme se zmínili, proč se Jirásek obrací k Hájkově *Kronice české* i tam, kde se mu nabízely textové zdroje autentičtější, a jak i s touto svou předlohou zachází volně. *Kronika česká* Václava Hájka z Libočan prošla sice počátkem obrození důkladnou kritikou a byla shledána historicky nevěrohodnou, ale jako beletristické vypravování se dočkala nového vydání, stala se vděčnou a vyznánanou inspirací beletristů a vyhledávanou četbou. Vědom si této popularity a v respektu k ní, vybral odtud Jirásek hlavně příběhy pro první část své knihy — o praotci Čechovi, o knížeti Krokovi, o Bivoji, o Libuši a Přemyslovi, o dívčí válce, o Horymírovi, o lucké válce, o Duryнку a Neklanovi. Všecky tyto pretexty zpracovává ovšem samostatně i co do rozsahu jednotlivých příběhů. Z Hájkova motivicky rozvětveného a bohatě zalidněného vypravování o dívčí válce používá kupříkladu jen hlavní scény Vlastiných bojů s epizodou Ctirada a Šárky. Naproti tomu zhruba desetiřádkovou zmínku starého kronikáře o činu siláka Bivoje rozšíří v desetistránkovou povídku, jež v cyklu patří k čtenářsky nejděčnějším.

Návaznost na Hájka se pak vůbec oslabí v druhém oddílu *Starých pověstí českých*, v Pověstech doby křesťanské. Pro tuto část Jirásek přebírá motivy a formulace z Hájkových vyprávění o králi Svatoplukovi, o Václavu IV. a lazebnici Zuzaně a také scénu o Žižkově vyjednávání s králem Václavem ohledně ozbrojených pražských měšťanů. Ale kde byly u Hájka jen stručné fabule pověstí (o opatovickém pokladu, o Daliborovi a o kutnohorských havířích), tam si vyhledává jiné textové opory, z Hájkova podání přejímá jen obrys příběhu a minimum formulací (například modlitbu havířů o déšť na popravišti).

I tam však, kde zůstává Hájkovu příběhu hodně poplatný, odstraněním staročeských hláskových a tvarových jevů a třeba i jen volbou kratších vět a jejich hovorovou stylizací v promluvách postav Jirásek své podání dynamizuje. Porovnejme dialog u Hájka a u Jiráska (jinde většinou převáděný do podání vypravěče) v pověsti O Libuši:

HÁJEK:

„Ó křivda veliká a mužům všem nesnesitelná, že žena bídná nás soudí má! Zdalíž nevíme, že žena má dlouhé vlasy a krátký rozum: ona umí lépe přísti a jehlou šiti nežli muže souditi. Jistě pravím, že lépe jest mužom zemřít než takovou křivdu trpěti. Neb my toliko sami jiným národuom sme za posměch, správce svého pohlaví nemajíce; již nás sužují ženská práva.“

[...]

„Takt jest, jak pravíš, žena sem a žensky živa. Snad se vám zdá, že málo smyslím, protože vás metlou železnou nemrskám, jako jiní činí svým poddaným při soudu; a jakož vy bez bázně živi jste, dobře jest, že mnou pohrdáte, neb kde jest bázeň, tu jest i poctivost. Jistě jest toho potřebí, abyste měli správci nad ženu ukrutnějšího [...]. Necht se vaše žádost vyplní; kohož vy za pána volití budete, tohož já za muže mítí budu a jinačejší jemu poddanost než vy mně zachovám.“

JIRÁSEK:

„Takové tu právo! Však což nevíme, kdo soudí, že ženská! Ženská dlouhých vlasů, ale krátkého rozumu. Příst umí, jehlou šít, na to je, ale ne soudit. Ať šije, ať přede, ale ať nesoudí. Hanba nám mužům!“ A pěstí se do hlavy bil a za vášnivé řeči slinou si bradu třánil. „Hanba nám! Kde jinde v kterém plemeni, kde jinde vládne mužům žena? Jen nám, jenom nám, a proto jsme za posměch. To je líp zhynouti nežli snášeti takovou vládu!“

[...]

„Jest tak. Ženská jsem a jako žena se chovám; že vás nesoudím železnou metlou, zdá se vám, že málo rozumím. Je potřeba, abyste měli správce nad ženu přísnějšího. Mějtež ho! Žádost vaše se vyplní. Nyní jděte s pokojem domů. Valný sněm necht zvolí si vojvodu. A koho si zvolí, toho já budu mítí za muže.“

Jiný druh Jiráskových textových modernizací doplňuje psychologické vysvětlení (v pověsti O králi Svatoplukovi se tematizuje králův pocit viny za pronásledování slovanských věrozvěstů) a zlé následky neodčinitelných kroků:

HÁJEK:

I poznáv král, že již naň přišlo boží dopuštění a lid že chodí jako na myslí zmámený, povolav rad svých, ptal se jich, co má činiti. A oni žádné jemu rady dáti proti vůli boží neuměli.

JIRÁSEK:

I prohlédl král a poznal, že již naň přišlo Boží dopuštění a že všecko to neštěstí se děje zemi jeho jenom pro něj, pro jeho pýchu a zpupnost. A tu často mu přicházela na mysl biskup Metoděj, proti němuž se tak provinil. Vzpomínal na něj a lítost ho pojímala.

Zasmušoval se v duchu, když slyšel, že nepřátelských spoust přibývá, že země víc a více hyne, když nárek poddaných zevšad se již rozléhal a svíral srdce. Proto povolal lechy a přední zemany, své rádce, a ptal se všech, co má činiti. Než oni žádné rady proti dopuštění Božímu mu dáti neuměli.

Oproti Hájkovi vyznačuje Jiráskovo převyprávění zaujetí pro pražské scenerie; jimi vynikal souběžně vznikající *F. L. Věk* i předchozí trilogie *Mezi proudy* — jako vůbec evokace míst a prostorů v plynutí času a v měnlivé perspektivě patřilo k obecně sdíleným a kultivovaným objevům novočeské beletrie. Pověst o králi Václavovi IV.:

HÁJEK:

I šel jest král v neznámém oděvu z rathúzu, an ho žádný nezná, a čtyři služebníci měšti při něm, a jakž vešli do té lázně, kteráž jest najbližší nad mostem pražským, tak jeden z služebníkův zůstal u sinných dveří a těch dveří pilně ostříhal, druhý služebník zůstal při šatech královských, pilně jich ostříhaje. Dva pak služebníci vešli s králem do mytedlny a tu se s ním myli. Po dluhém pak času král řekl k svým strážným: „Žádám vás, nechť se maličko prochladím,“ a oni dali povolení. Král uhlédav, ano jedna lodí stojí při samé lázni u břehu a veslo na ní položeno, řekl jedné ženě mladé, kteráž tu v lázni posluhovala: „Umíš-li lodí veslem táhnúti?“ A ona odpověděla: „A já umím.“ I řekl jí: „Prosím tebe, převez mne na druhou stranu řeky, chciť dobře zaplatiti.“

JIRÁSEK (podobně jako v pověsti O Přemyslovi rozehrává subjektivně laděnou evokaci prostoru, ústící tentokrát v touhu po úniku do volnosti):

Tak se dostal král Václav opět u volnost, třeba jen nakrátko, a ne jako král, nýbrž jako pražský měšťenin. Smělt jen v měšťanském rouše vyjítí, nadto pak ho střežili čtyři sluhové.

Jimi provázen vkročil do lázně, která byla nejbližší, zrovna u kamenného mostu.

[...]

Tak vyšel král, zahalen plachtou, z lázeňské komory na pavláčku u samé řeky. Ta leskla se a šuměla. Za řekou zelenaly se břehy křovím a stromy, zelenal se Petřín, za ním dále na vrchu třpytily se zlatené střechy na věžích královského hradu. Všude volno, milo pod jasným nebem, všechno tak krásné v záplavě božího slunce.

I zatoužil tu král po svobodě víc nežli ve vězení. Opodál u břehu pod starou vrbou odpočíval člun, tiše, nehnutě, a veslo leželo na něm. Vtom vešla na pavláčku žena, kteráž v lázních posluhovala. Jen ji král zočil, již jí kynul a tiše a rychle se jí zeptal, umí-li veslovati. Když přisvědčila, řekl jí:

„Převez mne na druhou stranu, odměním se ti hojně, nebudeš litovati. Ale honem, nežli ti tu v komoře vyjdou z mýtele.“

Při evokaci pražských dějišť, staveb, soch či památných míst Jirásek nejednou s užitkem těžil z *Pražských pověstí a legend* Josefa Svátka (1883), jimž jinak vytýkal báhorkovitost. Sám tedy, pokud na tohoto o málo staršího historického beletristu navazuje, část Svátkova vyprávění chápe jako „dávné podání“, část vyděluje do poznámky pod čarou, jak učinil v pověsti *Smutná místa*.

U Svátka se dávné a nedávné (ve vztahu k popravě českých pánů z roku 1621) slučuje v jeden proud: „Ještě před nemnoha lety bylo uprostřed Staroměstského náměstí v dlažbě viděti šestnáct velikých kamenů, do čtverce rozestavených. Při novém dláždění náměstí po roku 1848 zmizela větší část kamenů těch, některé z nich ale posud lze spatřiti, a sice směrem ke Dlouhé třídě. Tyto kameny prý značily místo, kde stálo popravni lešení, na němž byli po bitvě bělohorské k smrti odsouzení pánové čeští stínáni. Proto po nich staří Čechové nikdy nešlapali, nébrž vždy je stranou obešli, aby tak nejevili nevážnosti k místu, které bylo vlastenskou krví posvěceno...“

Jirásek dává Svátkovu podání vcelku logičtější návaznost. „Dávnou minulost“ ponechává v hlavním textu, kdežto informaci o stavu po roce 1848 vyděluje do komentáře: „V těch místech Staroměstského rynku, kde se toto stalo, bývalo šestnácte velikých kamenů do čtverce rozestavených. Staří Čechové, chodíce těmito místy, nikdy po těch kamenech nešlapali, ani na ně nevkročili. Vždy se jim uhnuli nebo je obešli ze šetrnosti ke smutnému místu a prolité krvi českých pánů.“ Autorova poznámka pod čarou: „Když bylo Staroměstské náměstí r. 1848 nově dlážděno, odklizena větší část těchto kamenů. Jen několik jich zbylo směrem k Dlouhé třídě, než i ty novější dobou zmizely.“

Další prameny *Starých pověstí českých* jsou už oproti Hájkovi podstatně méně citovány a parafrázovány. Připomeňme nejprve *Staré letopisy české* — svod drobnějších místních kronik ze 16. století, zachycujících období zhruba od vlády Karla IV. Z nich Jirásek používá například charakteristiku Václava IV. pro pověst Žito kouzelník a ličení bitvy u Sodoměře pro vyprávění o Žižkovi. Tyto předlohy upravuje podobnými postupy, jaké jsme zaznamenali v souvislosti s Hájkem: text je více členěn na odstavce, větná stavba je zjednodušena a motivace činů prohloubena, archaismy navozující dojem starobylosti jsou zachovány jen v určité míře, také časové údaje kronikářů jsou redukovány, čímž se příběhy a epizody posouvají z časů datovaných dějin do obecnější minulosti.

K zpracování husitských látek posloužila Jiráskovi také *Kronika velmi pěkná o Janu Žižkovi, čeledínu krále Václava*, zachovaná v rukopisném sborníku z 15. století a vydaná 1878 Jaroslavem Gollem. Z ní Jirásek několik vět parafrázuje (mj. pasáž o namalování Žižkova obrazu na praporec Hradeckých).

Staropražské pověsti se židovskou tematikou existovaly v Jiráskově době ve zpracováních jak českých (například u Josefa Svátka), tak německých. Jak ukázala Hana Jandová v diplomové práci *Jiráskovy Staré pověsti české* (Praha, FF UK 1970), Jirásek se v kapitole Ze Židovského Města opírá o sbírku židovských pověstí *Sippurim*, opakovaně v Praze vydávanou v průběhu druhé poloviny 19. století, z ní přejímá v menších obměnách celé věty (ve vyprávění o Mordechaiovi Maizloví aj.). Svůj hlavní pramen tu Jirásek doplňuje Svátkovými *Pražskými pověstmi a legendami* (například ve vyprávění o zpronevěřilém knězi-židovi, o požáru synagogy, o střetnutí rabbiho Löwa s Rudolfem II. na kamenném mostě aj.).

Podklad pro pověst O králi Ječmínkovi Jiráskovi poskytl František Bartoš, jedinečný znalec moravského národopisu. Poslal prý Jiráskovi tuto pověst ve dvojmž znění — jednom vlastním, druhém od pohádkáře Matěje Mikšíčka. Bartoš Jiráskovi již dříve prosil, aby tuto pověst po svém podal pro jím chystanou čítanku *Malá slovesnost*. Jirásek vyhověl, látku využil pro právě psané *Staré pověsti české* a toto dílo pak Františku Bartošovi dedikoval.

Tvůrce *Starých pověstí českých* své prameny uvádí jen marginálně, povětšinou pouze v poznámkách pod čarou, jimiž některé situace ze svých příběhů po zpusobu odborné literatury komentuje. V této vrstvě textu tak najdeme odkazy na mnohá díla, k nimž Jirásek přihlížel přinejmenším po stránce tematické. Jde o záznamy pověstí u Bohuslava Balbína, Jana Františka Beckovského, Augusta Sedláčka, z nejstarších u Kosmy a Dalimila. Jeden ze svých pramenů

však Jirásek z pochopitelných důvodů neudává: *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*. Stopy těchto básní ve *Starých pověstech českých* prozrazuje nejen jméno Čestmír (v RKZ Čstmír) pro postavu, která se u Kosmy jmenuje Tyr a u Hájka Štyr. Daleko vážnější je volba Vyšehradu jako dějiště pověstí o Libuši, jak jsme se zmínili, a pak modernizace týkající se Libušina soudu. V Kosmově *Kronice české* hned druhého dne po urážce za rozsudek ve při dvou znesvářených bohatých a urozených mužů „bez prodlení svolají sněm“ a Libušin návrh na přivolání muže do čela země „zmateným křikem“ vítá „sprostý lid“. „Druhého dne, jak bylo nařízeno,“ stojí v Kosmově *Kronice české*, „bez prodlení svolají sněm a shromáždí lid, sejdou se všichni dohromady...“ Ale Jiráskova Libuše rozloží Kosmův jednorázový akt do několika fází v časových rozestupech: po noční poradě se sestrami „hned po ránu vyslala [...] posly svolávat na valný sněm, aby se shromáždil národ. Když pak bylo po hlavních zních a určený den nastal, sjelo se i sešlo množství mužů ze všeho plemene, starostové rodů i z čeledi mnozí, staří, mladí, koňmo, pěšky, v čapkách, sukních i v pláštích; než i vyzbrojení, v přilbách, s mečem i lukem přijeli, neb místem byla cesta pustinou i hvozdy“.

Pokračující výčet zástupců scházejících se na sněm načrtává u Jirásky velké rozlohy Libušina panství (dotýkají se západních hranic českých zemí z konce 19. století). Území spravované Libuší u Kosmy se nepřímo vyjevovalo jako nerozlehlé, sněm zastupující nediferencované obyvatelstvo se mohl shromáždit za jedinou noc. Naproti tomu u Jirásky — asi ne bez návaznosti na Libušin soud z *Rukopisu zelenohorského* — se Libušina moc vztahuje k širší rozloze Čech, sněmu se účastní nějak vybraní zástupci, čas nutný k jeho svolání není určen (neděje se tak ovšem přes noc). Prvkům tak moderním, jako bylo v Libušině soudu v RZ posuzování Libušina mínění a sčítání hlasů pro a proti, se ovšem Jirásek, poučený letitými argumenty proti pravosti této domnělé památky, vyhnul.

Se zvláštní dbalostí uvádí Jirásek své prameny v posledním oddíle knihy věnovaném proroctvím — jim tak miní dodat kulturní autoritativnosti. Mottem z Erbenovy Věštčiny navíc spojuje své historické pověsti s *Kyticí* „z pověstí národních“, vydanou o čtyřicet roků dříve, v roce 1853. Tehdy pro Erbenovu pověst znamenala příběh ze života; jeho „národní“ dosah básník zpečetil montáží z pověstí historických v básni závěrečné. Na některé z motivů Erbenovy Věštčiny Jirásek navazuje, ale volba motta odtud má vyšší aspirace. Spojuje nový cyklus složený z pověstí historických s dílem již klasickým, národně reprezentativním, živoucím, autor jím deklaruje svůj výtvar jako pokračování štafety.

Jiráskovým hlavním pramenem v oddíle Ze starobylých prococtví je knižní studie F. Menčíka *Česká prococtví* (Viedeň 1879), v níž bylo několik starých českých prococtví otištěno. Z Menčíkova výkladu čerpá Jirásek hlavně informace a nejednu formulaci pro poznámky k jednotlivým textům. Podle Menčíkových údajů volí také předlohy některých kapitol (Sibylina prococtví a Prococtví slepého mládence jsou zpracována podle Menčíkem uvedených starších znění). Z textů Menčíkem vydaných využívá jen Prococtví Havlasa Pavlaty. Menčíkův text, nepříliš kompozičně a slohově propracovaný, ovšem Jirásek po svém zpřehledňoval a stylisticky kultivoval, odstraňoval nadbytečné opakování motivů a příliš detailní časové údaje, které by na moderního čtenáře prococtví mohly působit až komicky.

IV/ VÝHODY SEŠITOVÉHO VYDÁNÍ

Vydávání po sešitech, výnosné pro nakladatele, přinášelo tvůrci *Starých pověstí českých* nejednu inspiraci. Mohl si postupně promýšlet pokračování a komponovat celek v dotyku s čtenáři, mezi něž patřili Jiráskovi přátelé z odborných kruhů i první ilustrátor díla. Ti všichni uváděli spisovateli na mysl nové náměty a doplňky. Tak v průběhu Jiráskova psaní svým způsobem pokračovaly procesy, jež provázely život pověstí v ústním podání i v jejich literárním ztvárnění asi už od nejstarších kronikářů. Hned 20. března 1894 komentoval pověsti dosud vydané a jejich výběr Antonín Truhlář, přítel zvyklý sledovat Jiráskovy práce zblízka a podněcovat je odbornými radami. Tentokrát kvitoval s uznáním, že se autor vyhnul „látkám legendovým“ („sv. Václava a Lidmilu zná každý, Prokopa většina atd.“). Ale proč prý Jirásek vynechal Vršovce, proč Oldřicha a Boženu, Břetislava a Jitku, namítal. V okruhu českých látek s Jiráskem ještě diskutoval a připouštěl některé možné důvody jeho výběru. Zato nesmlouvavý byl v zastoupení látek moravských: „Tatary na Moravě vynechati nelze, třeba byli v Rukopisu královédvorském. Jsou též jinde a pověst úplně se jich zmocnila [...]. Což Ječmínek? O tom v Čechách nic neznámo! Budeš-li hleděti k Moravě,“ doporučoval Truhlář potřebný pramen, „všimni si Mikšíčka, 2 svazky (Národní bibliotéka); tam je většina látek.“ Další rada se týkala Přemysla Otakara II. a bitvy na Moravském poli. Přestože ho dlouholeté přátelství s Jiráskem opravňovalo k jakýmkoli výhradám i doporučením, spěchal Truhlář kritické zaujetí odborníka omluvit okouzlením z četby Jiráskových pověstí: „Když člověk něco pěkného čte, přál by si míti podobných věcí hodně mnoho. Tak se stalo i u mne.“

Drobností z rodinné paměti přispěl Jiráskovi i Věnceslav Černý. Ten ilustroval již sešitové vydání *Starých pověstí českých*, jemu jako prvnímú zasílal spisovatel nové části svého rukopisu. Když dostal k ilustrování Horymíra, spěchal Černý svěřit Jiráskovi, co mu vyprávěla jeho matka, rodačka z Neumětel, o Šemíkové hrobě: „Asi před 37 nebo 38 lety přišel do Neumětel některý archeolog (jméno matka znala, nemůže se však víc upamatovat), a chtěl hrob ten otevřít, obyvatelstvo však sběhlo se na něho s vidlemi a lopatami a nepřipustilo, aby hrobu se jen dotknul, takže musil v pravém slova smyslu utéci. Týž rok pak vypukl v obci oheň a celá strana vesnice, při níž hrob Šemíkův se nalézá, lehla popelem. (Neumětele sestávají z dvou paralelních řad domů.) Oboum těm příhodám matka má jako mladé děvče byla přítomna. Uvádím věc tuto Vašnostem,“ uzavírá Věnceslav Černý s obřadnou zdvořilostí, „v tom úmyslu, že snad by se hodila jako poznámka o nedotknutelnosti hrobu Šemíkova na způsob poznámek při vypravování o Přemyslu.“ Jako pozorný čtenář neaspiroval Černý na víc, než aby matčino vypravování doplnilo — jako poznámka pod čarou — příběh opřený o jiná podání.

Jiráskovým hlavním pramenem pro pověst o Horymírovi byla *Kronika česká* Václava Hájka z Libočan. Kronika Kosmova ani Dalimilova, které měl u ruky, když *Staré pověsti české* psal, takový příběh neznaly. Z Hájka se ovšem nedalo koncem 19. století jen tak přejímat. U svých čtenářů v 16. století počítal s vírou v zázraky a v „pravdivost“ všeho, co se vypráví jako příběh opatřený konkrétními časovými daty. Horymír v Jiráskově podání je dynamičtější než u Hájka, a hlavně pravděpodobnější: třeba všechno neprobíhalo tak, jak čteme, ale mohlo to tak být. A hrdinou se vedle statečného muže stává i jeho kůň. Poslední věta u Jiráska platí Šemíkovi a přibližuje národní pověst pověsti místní: „[...] po dnešní den ukazují tam místo kamenem označené, kde věrný Šemík byl pochován.“ V poznámkách pod čarou, jimiž určité momenty svých „starých“ pověstí významově aktualizoval a historicky komentoval, navíc Jirásek uplatnil, co mu z vypravování své matky sdělil jeho ilustrátor.

Pro některé mladší pověsti měl Jirásek k dispozici patrně i lokální ústní podání. Tak ho za působení v Litomyšli záhy upoutal magický Růžový palouček. Šlo o pověst poměrně mladou. (První písemné zmínky o pověsti spojené s tímto místem prý pocházejí z konce 18. století. Jednu variantu pověsti přinesla v roce 1834 *Česká včela* a rozšířila ji Jungmannova *Slovesnost* v druhém vydání z roku 1846). Zde ovšem posvátnost Růžového paloučku zakládá událost z napoleonských válek: při svém tažení proti Napoleonovi prý na tomto místě, jehož „prostoru v podletí nejkrásnějšími růžemi poseta

a ozdobena bývá“, odpočíval ruský car Alexandr při pochodu z Moravy do Čech a jeho lidé „tuto všecky své obřady svaté s výtečnou pobožností a pokorou vykonávajíce, jako na nějakém posvátném stanovišti rodné vlasti své si počínali“.

Alois Jirásek spojil Růžový palouček s česko-bratrskou tradicí a jen letmo připomněl úctu Rusů, projevenou za tažení v roce 1813 paloučku jako místu posvěcenému slzami českých vystěhovalců. Poprvé tak učinil ve fejetonu z roku 1876. V něm zachytil dvě varianty místního podání a pověst vystavil nadhledu očitého pozorovatele, uváděného na vyznačenou lokalitu poprvé. Z odstupu téměř dvaceti let pro *Staré pověsti české* zpracoval starší text jako jedlinité vypravování a pověst uzavřel věštbou „věčného míru“, který jednou, po jedné hrozné bitvě bude smluven na Růžovém paloučku, a citově naléhavou vzpomínkou na lidi, kteří na jedny rozbroje kdysi doplatili ztrátou vlasti.

Ve srovnání se svými prameny Jirásek přejímané příběhy ideově modernizuje a idealizuje. Některé hrdiny pověstí zbavuje negativních rysů: podle Dalimila například praotec Čech opustil svou původní zemi, protože měl být potrestán za spáchanou vraždu. Naproti tomu u Jiráskův odchází z krajiny zmítané boji, aby on a jeho rod mohli žít v míru. Jiráskův Dalibor (podobně jako titulní hrdina Smetanovy stejnojmenné opery) je ochránce chudého lidu, vězněný neprávem, a ne krvavý utiskovatel a loupežník jako v pověstech Josefa Svátka anebo předtím v Hájkově *Kronice české*.

Dalšími podobnými úpravami a stylizacemi vybavuje Jirásek svoji vidinu české dávnosti ideami tak moderními, jako je náboženská a názorová tolerance, demokratismus, spolužití rozličných národů, národností i jejich jazyků a kultur v územní a myšlenkové pospolitosti Čech. Do národního mýtu zahrnul nejen pověsti moravské, jak mu naléhavě doporučoval Antonín Truhlář, ale i slovenské a židovské, zvláštní oddíl v cyklu věnoval Praze.

Sešitové vydávání umožnilo zkušenému vypravěči nejen přijímat podněty od různých přátel, znalců a pamětníků a jimi obohacovat rejstříky motivů i podání. Někdy sahal také k předchozím vlastním prózám a z nich volil podklad pro pověst — připusťme třeba i „jen“ proto, aby v časové tísní doplnil rukopis na rozsah určený pro sešit, anebo aby připomněl svůj dřívější román, jenž mezitím nabyl mimořádné popularity, a k němu aspoň jednou pověstí připojil dílo další. Tak se stalo při Božím soudě, navazujícím na *Psohlavce* (tyto případy návaznosti pečlivě vysledoval Emil Pražák ve studii zde připomenuté).

V průběhu psaní na pokračování se také patrně zpřesňovala Jiráskova představa celku. V něm nakonec „doba mytická“, na níž si od počátku chtěl dát záležet tvůrce vábený nevýslovným a tajemným v umění konce 19. století,

výrazně převážila nad příběhy z časů historických. Zjevně mytická jsou přece také proroctví, jimiž se dílo uzavírá.

V/ SMĚREM K POVĚSTI

Zvolené předlohy Jirásek nejednou modifikoval žánrově. Dobře patrné je to na pověsti O Bruncvíkovi. V tomto případě měl autor k dispozici středověkou rytířskou povídku. Už na staročeských zpracováních, z nichž vycházel, je vidět posun od původně německého dobrodružného vyprávění k české heraldické pověsti o znaku Českého království. Tvůrce *Starých pověstí českých* dovršil starší proměnu tím, že kromě staročeského textu použil také mnohem mladší verzi příběhu, obsahující motiv zaldění Bruncvíkova meče do Karlova mostu.

Hlavní předlohu tu lze hledat mezi několika nejstaršími redakcemi Bruncvíka. Jaroslav Kolár (ve studii Jiráskův Horymír a Bruncvík a jejich předlohy, *Česká literatura* 28, č. 6, 1980, s. 580–595) považuje za základ Jiráskovy adaptace rukopis Univerzitní knihovny Praha XI B 4 z 15. století, kdežto Josef Veselý (K některým rysům Jiráskových pověstí, in *O literatuře. Sborník vědeckých prací Vyšší pedagogické školy v Brně*, sv. 5, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 43–59) verzi v tzv. *Sborníku hraběte Baworowského* z roku 1472. Pro Kolárovo tvrzení svědčí skutečnost, že jím určený rukopis vyšel roku 1868 v Erbenově *Výboru z literatury české II*, s nímž Jirásek pracoval soustavně (kdežto *Sborník hraběte Baworowského* vyšel v novodobé edici Lorišové až roku 1903).

Kolár podrobně popsal postup Jiráskovy adaptace: původní, tj. na formulacích předlohy nezávislý, Jiráskem stylizovaný text tvoří podle jeho zjištění 71 % celkového rozsahu. Ve zbývajících, formulačně závislých vrstvách textu je ponecháno jen omezené množství lexikálních a mluvnických archaismů. Formulace doslovně přejaté z předlohy se téměř bez výjimky vyskytují v přímé řeči, pokud nebyla Jiráskem převedena do pásma vypravěče. Tvůrce *Starých pověstí českých* dále vypouští motivy typické pro rytířské příběhy (například úvodní výklad vlastností ideálního panovníka, dobové „odborné“ popisy ptáka noha a jiných zvířat). Modifikuje některé nadpřirozené prvky (panna Afrika má v původním textu hadí ocasy místo nohou, kdežto u Jiráska je od pasu dolů obtočena hady) a redukuje nadbytečná opakování. Naopak doplňuje motivy, které umožňují kauzální spojení dějových prvků namísto jejich pouhého přiřazování v předloze (pomoc krále Olibria Bruncvíkovi, aby mohl opustit jeho říši, je podmíněna

tím, že Bruncvík vysvobodí královu dceru Afriku). V závěru je Bruncvíkův boj s nepřáteli české země spojen s motivem blanických rytířů vedených svatým Václavem. Tak autor změnil dobrodružný rytířský příběh v národní pověst.

Rozrůzněné látky Jiráskových pověstí si vůbec vyžadovaly odlišné komponování. Některé pověsti připomínají dobrodružné příběhy s dobrým koncem (O Bivoji, O Křesomyslu a Horymírovi), jiné se blíží povídkám ze života s výraznou psychologickou charakteristikou (Faustův dům, staroměstský orloj).

Když už ve sporu o ráz historické pověsti Jirásek zaujal pozici moderního tvůrce, odhodlaného k modernizujícím převyprávěním, vede si v tom důsledně. Je si vědom toho, že přitažlivá pro čtenáře jeho doby je rozmanitost a kontrastnost a že jedině tak jeho cyklus nabývá na umělecké ceně.

VI/ DVOJÍ VYPRAVĚČ A ODBORNÝ GLOSÁTOR

Staré pověsti české otevírá stejně nazvaný oddíl bájných vyprávění z české prehistorie od příchodu praotce Čecha až po smrt knížete Hostivíta. Následující oddíl *Pověsti doby křesťanské* obsahuje kromě českých námětů také pověsti moravské, slovenské a židovské. Jeho relativně samostatnou součástí je cyklus *O staré Praze* (ve Vilímkových vydáních byla jeho samostatnost zvýrazněna tím, že název cyklu a původní motto z básně Svatopluka Čecha stály na zvláštní titulní stránce, podobně jako názvy hlavních oddílů knihy). Celek uzavírá oddíl *Ze starobylých proroctví*, ukončený vizí lepšího příští pro národ.

Drobné příběhy nejsou ovšem pouze učleněny do skupin podle tématu a doby, k nimž se vztahují, nýbrž jsou také vzájemně provázány způsobem, který připomíná řetězovou kompozici. Například předposlední odstavce cyklu *O staré Praze* tvoří věta: „Půjdemeť opět dále, do jiných končin, po stopách věků, naslechnout jejich ohlasu ve starých zvěstech.“ Na citovanou větu přímo navazuje — i svou syntaktickou neúplností — hned první věta bezprostředně následující pověsti *O Žižkově*: „Nejprve dolů na jih české země.“ Podobně jsou propojeny i jiné pověsti. Kompozice cyklu je tedy nesena jednotným autorským podáním. Použité prameny se v toku díla vynořují v různých oddílech zcela podle autorovy volby. Jednotlivé pověsti si přitom uchovávají autonomii, mohou být čteny a (třeba v čítankách) přetiskovány samy o sobě. Tak mohou při vhodné volbě oslovovat i začínající čtenáře. Dílo jako celek naplno vychutná vnímatel oceňující různorodé podání jednotlivých příběhů i pásmo odlišné, patetické řeči, obklopující jednotlivé kapitoly a oddíly a stmelující je epopejním gestem.

Možnosti cyklizace spočívající v pospojování drobných příběhů atmosférou živého hovoru, jenž zjasňuje a oživuje celek, si Jirásek nedlouho před *Starými pověstmi českými* ozkoušel v *Černé hodince* — miniaturizované řádce vesnických povídek připomínajících Čechův cyklus veršovaných vyprávění *Ve stínu lípy*. Ve službách národní báje se dříve uplatněná taktika dvojího vypravěče rozvinula.

Zjišťovali jsme tu již, že tvůrce *Starých pověstí českých* střídějí než pretexty, o něž se opíral, pracoval s přímou řečí postav. V tom byl bezděky zajedno s názorem Augusta Sedláčka, že přímá řeč nemá v historické pověsti místo, že tam může působit jako nenáležitá. Tím ovšem i pro Jirásku jen vystoupila váha vypravěče v jeho dvou rolích: jako zprostředkovatele příběhů, svým způsobem „neviditelného“, soustředěného k minuvším dějům, a jako „hlasitého“ prostředníka mezi těmito příběhy a čtenářem.

V jednotlivých příbězích si vypravěč vede jako zprostředkovatel. Vyvolává živé a poutavé děje zasazené do jistých časoprostorů, aniž by na sebe upozorňoval. V porovnání s prameny a pretexty, jak jsme zde už ukázali, dodává starším příběhům věrohodnosti i dynamismu. (Tomuto zprostředkovateli je podřízen odborný komentátor odkázaný do poznámek pod čáru. Ten leccjaký detail doplňuje, jiný opět se znalostí dějinných pramenů koriguje; nepatří k času příběhu, ale k času autora a vyznačuje ho znalecká věcnost.)

Zcela jiný než vypravěč zprostředkující (o komentátorovi nemluvě) je vypravěč v roli slavnostního řečníka, který patetickým tónem povzbuzuje vnímatele k naslouchání byvším dějům, jež zná a které právě převádí z časů, kdy se odehrály, do doby svého vyprávění (a čtenářova čtení). Tento řečník stojí nad světem dávných dějů, dychtivý předávat je svým současníkům. Dokáže snad všechny řečnické figury i archaická slova a obraty uplatnit pro navození slavnostní nálady a pro dosažení kontaktů s adresátem své promluvy („Aj, počněme o nich tu pověst.“). Adresáta *Starých pověstí českých* si nepředstavuje jako čtenáře, ale po starodávnu jako vnímavého posluchače, a navíc jako člena shromážděné pospolitosti, ne jedince v tichu soukromí. V prologu knihy, jednotlivých oddílů a tematických okruhů, ve spojovacích textech mezi jednotlivými částmi promlouvá tento Jiráskův řečník k lidem stejného jazyka a rodu, kteří jsou připraveni následovat jeho výzvy. (V prvním vydání byl tento part tištěn odlišně od pásma příběhu, větším písmem.)

Hned nad prvním sešitem *Starých pověstí českých* vřele uvítal tohoto řečníka František Bartoš. V dopise Jiráskovi z 24. února 1894 prohlásil, že všechna jeho očekávání mimořádného výkonu jsou překonána, že vznikající dílo

bude patřit k autorovým nejlepším, že to bude „opus operatum“: „Hned ten úchvatný, velebný úvod! Bylo mi čtoucímu, jako by ke mně mluvili staří pěvci Slova o pluku Igorově a ukrajinských dumek a do toho zvučela harfa Davidova. A k tomu ten lapidární sloh, ten mohutný a zvučný jazyk! Již ten úvod sám o sobě je mistrovským kouskem, jakým se málokterý náš prozaik pochlubiti může...“ Zanedlouho se nad dokončenou knihou k Bartošovi bezděčně připojil Adolf Heyduk: „Dlouho nečetl jsem tak vroucných a krásných básní, jako jsou Tvé předmluvy,“ napsal tvůrci *Starých pověstí českých* z Písku 5. září 1894.

Výběrem a stavbou pověstí, jejich utříděním do okruhů a do oddílů, kombinací vypravěče v roli neviditelného zprostředkovatele a v roli slavnostního řečníka vznikl neobyčejně obsáhlý, utříděný a celistvý obraz — vlastně jedinečný epos svého druhu, národní báj. Svou šíří, myšlenkovou průbojností a patosem i konkrétností rozličně tvarovaných příběhů představují Jiráskovy *Staré pověsti české* samostatné navázání na Zeyerův *Vyšehrad* (1880). Avšak zatímco Zeyer zde konstruoval českou dávnost s nadčasovými významy postav i dějů, Jiráskovy pověsti se dotýkají reálných dějin. V podobném kontrastu stojí *Staré pověsti české* také k *Mýtům* (1879) Jaroslava Vrchlického, pojatým zcela jinak než Zeyerův *Vyšehrad*, ale také veršovaným.

Cyklus historických pověstí Aloise Jiráska má ovšem také příznaky báje, a k nim patří ztajemnění. Proto méně než v jiných svých prózách šetří autor ve *Starých pověstech českých* archaismy a nebrání se ani slovosledným inverzím, jež připomínají sloh jeho básnických vrstevníků, Vrchlického a Čecha. K báji, ví Jirásek, náleží také modelování pevného hodnotového vzorce, a tak své příběhy vede. Jakékoli zásahy do autorova podání, byť se sebevíc zaštiťovaly snahou učinit Jiráska sdělnějším, ony mýtotvorné kvality porušují, neprodlužují život díla, ale vykrádají je.

Je asi nutné hledat jiné cesty, jak vědomě i bezděky archaizované dílo Aloise Jiráska, adresované zprvu mládeži, udržovat i zde v kulturním oběhu.

VII/ PŘEDZNAMENÁNÍ A ÚČINKY

Je známo, že látky uchopené Jiráskem ve *Starých pověstech českých* s oblibou a vynalézavostí zpracovávali autorovi básničtí vrstevníci, a dokonce z nich komponovali rozsáhlé celky (Zeyerův cyklus epických básní *Vyšehrad*, 1880, *Čechův příchod*, 1886, bohatýrská komedie *Libušin hněv*, 1887, a hra *Šárka*, 1887, od téhož autora, která se stala libretem opery Leoše Janáčka). Pověst o Šárce zpracoval mj. Jaroslav Vrchlický v první řadě *Mýtů* (1879). Velmi blízko

k lumírovskému uchopení látek nejstarších pověstí mají také jejich časově blízká operní provedení, mezi nimiž například Smetanova *Libuše* (1881) na libreto Josefa Wenziga a Ervína Špindlera představuje pól národně heroický a Fibichova *Šárka* (1897) na libreto Anežky Schulzové pól intimně romantický. Celá výzdoba Národního divadla v Praze je prosycena českým a evropským mýtem.

Zásadní obrat, který do této tematiky vnesly *Staré pověsti české*, jsme v obrysu popsali. Význam tohoto obratu potvrdil čas. Ve stopách Jiráskových vycházely další knihy pověstí od jiných autorů. Prestiž *Starých pověstí českých* nijak neutrpěla ani prvotním sešitovým vydáním, ani tím, že vycházely u Vilímka a nebyly včleněny do Spisů Aloise Jiráska, vydávaných od roku 1890 u Ottý. Zde se objevují až po autorově smrti, počínaje rokem 1933, přičemž v následujících letech vycházely jak ve Spisech, tak v reedicích u Vilímka (blíže zde v ediční poznámce). Jinak prvotní kritický ohlas dal za pravdu předpokladu, že si tohoto Jiráskova díla všimne málokdo z recenzentů, kteří už spisovatele, donedávna převážně jen chváleného, začali nabádat, aby nepsal tak mnoho, aby víc dbal na psychologické prokreslování postav, aby nežil jen z pramenů, ale vynalézavěji tvořil, aby už opustil látku husitskou, pro Čechy kontroverzní, a obrátil se k bližší minulosti (autor pokračoval pomalu v *F. L. Věkovi* a rokem 1895, nedlouho po dokončení *Starých pověstí českých*, také začal psát svou „novou kroniku“ *U nás*). Jediné dvě recenze o *Starých pověstech českých* přinesly časopisy již neprestižní: Jindřich Metelka v *Hlídce literární* pochválil plastičnost postav v díle, názornost podání a vlastenecky výchovnou tendenci. F. V. Vykoukal ve *Světozoru* ocenil, že nebohatá literatura pro mládež získává průkopnické dílo od předního spisovatele, že „náčelník našich románopisců odhodlal se k takové práci“.

Věhlas díla, které vstoupilo do kulturní komunikace téměř po špičkách, se časem stupňoval, zajisté také v souvislosti s potřebou domova a s pocitem ohrožení za první světové války. Jako „učebnici národního uvědomění“ charakterizoval *Staré pověsti české* Karel Čapek v úvodu k anglickému vydání výboru z nich (*Stories and Legends of Old Prague. From Old Czech Legends by Alois Jirásek*, Glasgow 1931; dnes ve svazku Čapkových spisů *O umění a kultuře III*, Praha 1986). Přiřadil je ke knihám, „které se staly klasickými lidovým hlasováním, tím, že je každý četl nebo čte“. Ocenil též jejich vliv na povzbuzení národa během první světové války a představil se jako jejich okouzlený čtenář.

Druhá světová válka zase aktualizovala Jiráska vůbec a *Staré pověsti české* zvláště, i když ty od roku 1940 až do konce války ani jednou nevyšly, ačkoli předtím vycházely každým rokem.

Po roce 1945 patřily *Staré pověsti české* k nejvydávanějším titulům z klasické literatury a od padesátých let k nejpřekládanějším dílům Aloise Jiráska (nejednou ve výběrech). Starý spor o to, zda cenit historickou pověst pro její historické jádro, anebo jako žánr krásné prózy rozvíjející se věkovitou součinností umění a ústního podání — Jirásek se koncem 19. století, jak víme, přiklonil k druhému mínění — se v padesátých letech rozvinul ve vleklý a nerovný spor. Na jedné straně stál Zdeněk Nejedlý (ve studii *Staré pověsti české jako historický pramen*, Praha 1953), který ocenil Jiráskovo dílo jako „historický pramen v básnickém rouše“ a sám s ním při vydávání tak zacházel. V duchu Nejedlého zacházeli s pověstmi jako s historickým pramenem také někteří historikové nejstarších dějin. Polemicky vůči nim hájil Vladimír Karbusický názor, že historické pověsti mají internacionální podloží a vstřebávají proměnlivé žánry umělecké literatury, což k jejich „pravdivosti“ a k národní specifičnosti přímo nevede. (Své starší spory v té věci a nejnovější komparatistické poznatky týkající se vybraných českých pověstí shrnuje Karbusický v knize *Báje, mýty, dějiny. Nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury*, Praha 1995.)

Do učeného sporu a dogmatických frází záhy očistně vstoupil loutkový film Jiřího Trnky *Staré pověsti české* (1953), soustředěný k době mytické. Odezva tohoto filmového díla ve světě prokazovala internacionální základy starých pověstí. Loutkové zpracování jedinečné úrovně umožňovalo příslušníkům nejrůznějších kultur vkládat si do filmových obrazů představu pěstovanou jinými národními tradicemi a „rozumět“ příběhům „českým“ jako svým vlastním, jejich krásu a poselství prožívat jako univerzálně lidské a moderní. Film Jiřího Trnky získal na filmovém festivalu v Benátkách v roce 1953 cenu diváků, obletěl svět a patří k zlatému fondu našeho filmu. — Časově posledním příspěvkem k oživení Jiráskovy národní báje v současném povědomí je rozhlasová četba *Starých pověstí českých* v nepatetickém přednesu Zdeňka Svěráka (na zvukovém nosiči vyšla poprvé 1999).

Naše vydání nabízí text věkovité přitažlivosti, nikým nezkomolený, k ti-
chému osobnímu čtení.

J. J., K. K.

OBSAH

STARÉ POVĚSTI ČESKÉ

<i>Pojďte a poslyšte pověsti dávných časů</i>	11
O Čechovi	13
O Krokovi a jeho dcerách	22
O Bivoji	27
O Libuši	33
O Přemyslovi	38
Libušina proroctví	42
Dívčí válka	50
O Křesomyslu a Horymírovi	58
Lucká válka	65
Durynk a Neklan	79

POVĚSTI DOBY KŘESŤANSKÉ

<i>Umlká pověst o časích prvních let</i>	87
O králi Svatoplukovi	90
O králi Ječmínkovi	94
Praporec svatého Václava	100
O Bruncvíkovi	112
Opatovický poklad	126

O staré Praze	137
I <i>Karel IV. pozval sobě kdysi</i>	137
II Žito kouzelník	148
III O králi Václavovi IV.	153
IV Staroměstský orloj	159
V O Daliborovi z Kozojed	166
VI Ze Židovského Města	171
VII Smutná místa	185
VIII Faustův dům	187
O Žižkovi	195
Kutnohorští havíři	211
Bílá paní	223
Růžový palouček	231
Boží soud	234
O Janošíkovi	242

ZE STAROBYLÝCH PROROCTVÍ

<i>Zavírá se kniha starých pověstí</i>	255
Sibylna proroctví	257
Proroctví slepého mládence	265
Proroctví Havlasa Pavlaty	270
Různá proroctví	273
Blaničtí rytíři	276

KOMENTÁŘ

I/ Podněty a podněcovatelé	281
II/ Ve sporu o historickou pověst	283
III/ Dotyky a variace	286
IV/ Výhody sešitového vydání	293
V/ Směrem k pověsti	296
VI/ Dvojí vypravěč a odborný glosátor	297
VII/ Předznamenání a účinky	299

EDIČNÍ POZNÁMKA	303
------------------------------	-----

svazek 101

Řídí redakční rada České knižnice ve složení:

Jiří Flaišman (předseda), Jiří Holý, Pavel Janáček, Jan Linka, Filip Tomáš, Martin Valášek

Alois Jirásek

Staré pověsti české

Text edičně připravil Karel Komárek

Komentář napsali Jaroslava Janáčková a Karel Komárek

Obálka (s použitím akvarelu Mikoláše Alše *Píseň na Tursku*, 1890,

Národní galerie, Praha) a grafická úprava Jana Vahalíková

Výběr ilustrace na obálku Stanislava Fedrová

Odpovědná redakce Milena Vojtková a Petra Hesová

Sazba písmem Tabac Robert Šváb

Tisk a knihařské zpracování Finidr, Český Těšín

Vydal Nadační fond Česká knižnice

ÚČLK FF UK, Náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

(www.kniznice.cz),

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.,

Na Florenci 3/1420, 110 00 Praha 1

(www.ucl.cas.cz)

a vydavatelství Host

Radlas 5, 602 00 Brno

(www.hostbrno.cz)

v Praze a Brně roku 2019 jako 1580. publikaci vydavatelství Host

318 stran

V České knižnici vydání druhé